

ФОРМУВАННЯ ЕКОНОМІЧНИХ ПЕРЕДУМОВ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ СІЛЬСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ ВІД БЕЗРОБІТТЯ

У статті проаналізовано стан зайнятості сільського населення України, окреслено шляхи формування економічних передумов його соціального захисту від безробіття.

В статье проанализировано состояние занятости сельского населения Украины, очерчены пути формирования экономических предпосылок его социальной защиты от безработицы.

In the article the status of the employment of the rural population is analysed, the ways of the forming of the economic pre-conditions of its social protecting from unemployment are outlined.

Ключові слова. Безробіття, зайнятість населення, соціальний захист.

Ключевые слова. Безработица, занятость населения, социальная защита.

Keywords. Unemployment, employment of the population, social defence.

Вступ. Серед складових соціально-трудоу відносин чільне місце належить зайнятості населення, стан якої детермінує його соціальний захист. Без розв'язання притаманних цій сфері проблем трансформаційного характеру неможливий подальший поступ нашої країни шляхом поглиблення ринкових перетворень, модернізації її економіки і повноцінної інтеграції в міжнародні економічні відносини, де вирішальною передумовою конкурентоспроможності країни є висококваліфікована та соціально захищена робоча сила.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Постійну увагу проблемам зайнятості і безробіття, функціонування ринку праці в трансформаційній економіці, відносин між основними суб'єктами цього ринку, визначення чинників регулювання зайнятості приділяють вітчизняні науковці Бандур С. І., Богиня Д. П., Богущкий О. А., Васильченко В. С., Долішній М. І., Гнибіденко І. Ф., Грішнова О. А., Заяць Т. А., Колот А. М., Купалова Г. І., Лібанова Е. М., Лісогор Н. Д., Маршавін Ю. М., Онікієнко В. В., Петюх В. М., Петрова І. Л., Чепурко Г., Яценко В. В. та інші.

Відаючи належне результатам наукового пошуку цих вчених у царині теорії зайнятості та ринку праці слід визначити, що проблемам соціального захисту сільського населення від безробіття не завжди приділяється належна увага.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження теоретичних питань і практичних аспектів формування економічних передумов соціального захисту сільського населення від безробіття.

Результати дослідження. Складовою ринкових перетворень у нашому суспільстві є трансформація виробничих систем у сільській місцевості, де проживає 14,3 млн чол., або 31,3 % усього населення України [1, с. 328]. Інституціонально-організаційні перетворення цих систем, трансформація соціально-трудоу відносин, які є органічними елементами новостворюваної ринкової економіки, спрямовані на формування в сільській місцевості системи взаємопов'язаних ринків. Як і решта трансформацій у трансформаційній економіці, вони спричиняють суттєві зміни у зайнятості та стані соціального захисту жителів села.

Здійснювані ринкові перетворення на селі супроводжуються значними соціально-економічними зрушеннями, які поки що не привели до зростання зайнятості та покращення соціального захисту населення. Останніми роками в сільській місцевості поглиблюється тенденція до зростання безробіття, що зумовлене різними факторами: скороченням попиту на робочу силу, нездатністю зосереджених тут виробничих і обслуговуючих структур забезпечити достатній для нормального існування людей рівень життя.

Слід констатувати, що реалізація можливостей ресурсного потенціалу села, підвищення матеріального добробуту міського і сільського населення України, забезпечення продовольчої безпеки країни тісно пов'язані із зайнятістю у сільській місцевості.

Свідченням її стану є те, що протягом 2005—2010 рр. рівень безробіття серед сільських жителів зріс з 5,7 до 7,1 % [1, с. 358; 2, с. 375]. Навантаження на одне вільне робоче місце тільки для працівників сільського господарства за 2005—2010 рр. збільшилось з 27 до 51 особи [3, с. 288; 4, с. 173]. Це негативно впливає на можливе працевлаштування жителів села. В умовах обмеженої

кількості вільних робочих місць у 2010 році державною службою зайнятості було працевлаштовано 163 тис. мешканців сільської місцевості [3, с. 276]. Проведені у свій час загальнодержавні обстеження тенденцій соціально-економічного розвитку сільських населених пунктів Інститутом соціології НА України свідчили, що в кожному другому з них немає жодних суб'єктів господарської діяльності і відповідно там немає робочих місць [5, с. 9]. За таких умов виникло і набуло широкого використання поняття «безробітні села».

Зміни відносин власності, зумовлена ними трансформація соціально-трудова відносин, інституціонально-організаційні перетворення в аграрній сфері спрямовані на формування в Україні системи взаємопов'язаних ринків, одним з яких є ринок аграрної праці, який має певні особливості. Вони спричинені тим, що основна частина застосовуваної робочої сили має обмежену сферу прикладання в таких провідних галузях сільськогосподарського виробництва, як рослинництво та тваринництво. Загальною закономірністю розвитку сільськогосподарського виробництва є вивільнення частини робочої сили з аграрної сфери і перетікання її в несільськогосподарські галузі національної економіки. На характер ринку аграрної праці також впливає спеціалізація сільськогосподарського виробництва, внаслідок якої відбувається територіальна диференціація як аграрного виробництва, так і зайнятих в ньому працівників. Природно-кліматичні фактори зумовлюють виробничу спеціалізацію, а технічний рівень аграрного виробництва — умови й кількість використовуваної праці.

Об'єктами прикладання живої і уречевленої праці в аграрному виробництві є живі організми, що породжує проблему переробки і реалізації виробленої продукції. Територіальна розпорошеність аграрного виробництва разом із незахищеністю від дії несприятливих кліматичних факторів визначає його ризикований характер, породжує проблеми зайнятості сільського населення. Попит і пропозиція робочої сили на ринку аграрної праці можуть істотно змінюватись навіть протягом невеликого відрізка часу, тому аграрний сектор економіки повинен мати певний резерв робочої сили для подолання пікової потреби в працівниках і забезпечення безперервності виробничих процесів і виконання їх в оптимальні агротехнічні терміни.

До інших факторів, дія яких визначає формування аграрного ринку праці, слід віднести розбіжності біологічних і технологічних циклів виробництва, що породжує сезонний характер сільськогосподарських робіт. Фактор часу нерідко має визначальний вплив на забезпечення зайнятості сільського населення та рівень використання трудових ресурсів. Сезонність у цій галузі особливо негативно позначається на ефективності використання робочої сили через недостатню розвиненість різноманітних форм агропромислової інтеграції, низький рівень виробничої і соціальної інфраструктури в сільській місцевості.

Вплив виробничих факторів на ринок аграрної праці в Україні проявляється двояко. З одного боку, зменшення обсягів виробництва сільськогосподарської продукції призводить до зниження попиту на робочу силу та скорочення кількості зайнятих, появи прихованого безробіття, викликаного неповною зайнятістю. З другого боку, у пікові періоди збору рослинницької продукції зростає попит на робочу силу.

Перехід до ринкових форм господарювання приводить у дію ринкові механізми регулювання зайнятості населення в аграрному секторі України. Дедалі чіткіше проявляється їхній вплив на стан зайнятості сільського населення та ситуацію на аграрному ринку праці, які значною мірою формуються виходячи з суспільних потреб у сільськогосподарській продукції та послугах.

Залежність між суспільними потребами в товарах і послугах та попитом на фінансові, сировинні, трудові й інші ресурси проявляється в тому, що попит на останні сприяє створенню нової, удосконаленню або зникненню певної виробничої структури. Зміна потреб суспільства в товарах і послугах спричиняє зміну норми процента, що, у свою чергу, стримує або стимулює підприємців до створення нових або ліквідації зайвих робочих місць. Збільшення норми процента супроводжується зростанням обсягів купівлі цінних паперів, а зниження — спонукає вкладати капітал у виробництво, розширювати сферу прикладання праці. Потреба в інвестиціях, а відповідно і в робочій силі зростає доти, доки товарні ринки не просигналізують падінням попиту на них, а отже, і на капітал.

Зазначені залежності притаманні і ринкам, які обслуговують аграрний сектор національної економіки. Однак їх розвиток у країнах з розвинутою ринковою економікою не пущений на самоплив, оскільки забезпечення суспільства продовольством є одним з першочергових завдань соціальної держави, що змушує її активно втручатися у ринкові відносини в цій сфері. Щодо постсоціалістичних країн, зокрема й України, то тут теж відбувається переміщення робочої сили в центральній сфері АПК під визначальним впливом кон'юнктури ринку

продовольчих товарів і сільськогосподарської сировини, яка переробляється в продукти харчування, що відображає кон'юнктуру ринку капіталів, які вкладаються в цей комплекс. Крім цього, в Україні намагання спрощено подолати державний монополізм в аграрному секторі та прискорено перейти від жорсткої державної регламентації процесів формування, розподілу і використання робочої сили до майже повного невтручання державних інститутів у процеси в цій сфері, призвело до негативних соціально-економічних наслідків на ринку аграрної праці.

Таким чином, серед складових національного ринку праці ринок аграрної праці можна віднести до одного з найпроблемніших. Це потребує пильної уваги до розв'язання його проблем з боку відповідних державних інститутів, підприємницьких структур та всіх причетних до функціонування і розвитку цього важливого інституту ринкової економіки та формування економічних передумов соціального захисту населення від безробіття.

Підвищення зайнятості сільського населення певною мірою пов'язане з розвитком аграрного виробництва та суміжних із ним галузей агропромислового комплексу, зокрема в процесі організації виробництва безпосередньо в агроформуваннях. Мається на увазі намагання керівників сільськогосподарських підприємств вирощувати паралельно якомога більше різних культур. В ідеальному випадку ці культури та виробництва інших галузей комбінуються між собою таким чином, щоб забезпечити рівномірний розподіл робіт з тим, щоб уся робоча сила господарства була завантажена протягом усього року. Хоча ця мета ніколи не досягалась повністю, але вміло комбінуючи площі посівів зернових, просапних і кормових культур, продумано обираючи їх сорти, а також маючи в господарстві різні галузі (рослинництво, тваринництво, кормовиробництво, переробку сільськогосподарської продукції), котрі використовують і переробляють сільськогосподарську продукцію, можна запобігти вивільненню робочої сили, забезпечити більш повне і рівномірне її використання протягом року.

Однак слід зауважити, що здійснення організаційних заходів, спрямованих на забезпечення зайнятості сільського населення, залежить від усвідомлення підприємцями села своєї соціальної ролі та вміння членів трудових колективів агроформувань різних форм власності відстоювати своє конституційне право та працю, економічний та соціальний захист.

Позитивних результатів у працевлаштуванні сільських жителів можна досягти шляхом розширення виробництва (а отже і збільшення кількості робочих місць), новими підприємницькими структурами, які діють в аграрному секторі. Але такі можливості обмежені в часі. В міру загострення конкуренції на ринках сільськогосподарської продукції скорочуватиметься кількість працюючих. Однак і в цьому разі проблеми працевлаштування людей, які втратили роботу на сільськогосподарських підприємствах, слід розв'язувати в межах сільської території, оскільки в містах незайнятого економічно активного населення відносно більше, ніж у селах.

В умовах України є можливості працевлаштування селян поза аграрним виробництвом. Вони зростатимуть у міру відновлення несільськогосподарськими галузями, які розміщені на селі, позицій, втрачених за роки трансформаційних перетворень.

Значні можливості для покращення стану зайнятості сільського населення, зниження рівня безробіття має розвиток на селі несільськогосподарського підприємництва. Проведені вченими дослідження дають змогу визначити фактори розвитку несільськогосподарського підприємництва в сільській місцевості (рис. 1), які мають значний вплив на зайнятість населення, зниження рівня безробіття, покращення соціального захисту селян [6, с. 95].

Дія виробничих факторів розвитку в сільській місцевості несільськогосподарського підприємництва спрямована на ефективне використання землі, робочої сили, основного і оборотного капіталу. В умовах ринкової трансформації аграрного виробництва вплив цих факторів на стан зайнятості і соціальної захищеності населення значно посилюється. Це зумовлене зростанням цін на засоби виробництва, паливно-мастильні матеріали, засоби захисту рослин і тварин, електроенергію.

Соціальні фактори поширення у сільській місцевості несільськогосподарського підприємництва впливають на соціальну мікроінфраструктуру і на соціальний захист населення, розширюють можливості його зайнятості. Дія фінансових факторів функціонування і розвитку несільськогосподарського підприємництва в сільській місцевості проявляється у появі додаткових джерел фінансових ресурсів, які можна використати як для інтенсифікації аграрного виробництва, так і для соціального захисту населення.

Рис.1. Фактори, що сприяють поширенню на селі несільськогосподарського підприємництва

Серед економічних передумов, які справляють значний вплив на зайнятість і соціальну захищеність сільського населення, помітна роль належить внутрігосподарській агропромисловій інтеграції. В умовах утвердження ринкових відносин вона покликана сприяти розв'язанню різноманітних соціально-економічних проблем села на основі використання таких її переваг, як зменшення втрат сільськогосподарської продукції, забезпечення комплексного високоефективного використання ресурсного потенціалу аграрного виробництва і суміжних з ним галузей національної економіки. Якщо звернутися до мотиваційного механізму агропромислової інтеграції, то вона приваблива для сільськогосподарських товаровиробників тим, що відкриває можливості отримувати прибуток не тільки від сільськогосподарського виробництва, а й від інших сфер агробізнесу. У кожній сфері підприємницької діяльності віддача на одиницю вкладеного капіталу різна. Мають місце відмінності і в мірі ризику в її окремих сферах. Вкладення капіталу в переробку сільськогосподарської продукції майже завжди менш ризиковане і дає більший прибуток, ніж у виробництво сировини, а торгівля продуктами харчування може бути ще вигіднішою. Без агропромислової інтеграції сільськогосподарські товаровиробники України практично не мають можливості отримувати прибуток з подальших стадій руху виробленої ними продукції. Тому розвиток внутрігосподарської агропромислової інтеграції поряд із покращенням стану зайнятості населення на селі позитивно впливає на подолання монополізму переробних підприємств, більш економічно обґрунтований розподіл ефекту від виробництва і реалізації сільськогосподарської продукції. Складовою цих процесів є розвиток агропромислових формувань на основі концепції створення виробничих систем нового покоління, які працюють у режимі так званого інноваційного конвеєра, котрий являє собою процес прискорення реалізації продуктивних нововведень [7, с. 55].

Розширення сфери прикладання праці, поява окремих видів індустріальної праці, які несе з собою агропромислова інтеграція, зменшує міграцію сільської молоді в міста. Створення додаткових робочих місць, зниження сезонності праці позитивно впливають на рівень доходів жителів села, а відповідно і на їх соціальну захищеність. В умовах агропромислової інтеграції підвищується кваліфікація працівників, культура виробництва. Таким чином, розвиток у

сільській місцевості різноманітних форм агропромислової інтеграції супроводжується диференціацією зайнятості жителів села, зростанням заробітної плати та пом'якшенням сезонності у використанні робочої сили. Усе це свідчить про її позитивний вплив на забезпечення зайнятості сільського населення і його соціальний захист.

Однією з дієвих форм забезпечення зайнятості сільського населення та покращення його соціального захисту є підприємництво. Найбільш поширеною його формою є фермерство. За 1990—2010 рр. кількість фермерських господарств зростає з 82 до 41726 [8, с. 120; 1, с.138]. Питома вага валової продукції селянських фермерських господарств за 2000—2010 рр. у складі валової продукції сільського господарства України збільшилась з 0,4 до 11,1 % [1, с. 139].

Головною причиною слабого поширення підприємництва серед українських селян є вкрай несприятливі умови для його розвитку в аграрних регіонах. Мається на увазі відсутність у більшості селян стартового капіталу для започаткування власного бізнесу, брак інформації про ринки збуту, ринкові ціни, соціальна незахищеність дрібних приватних підприємств. Виходом з такої ситуації може бути створення кредитних спілок, кооперування товаровиробників сільськогосподарської продукції. Об'єднавши зусилля, кошти та майно, вони могли б відкривати в селах міні-цехи з переробки сільськогосподарської продукції. Це дало б можливість розв'язувати одразу кілька проблем: зайнятості та збуту продукції своїх односельців, забезпечення хоча б шкіл, дитсадків, лікарень якісними продуктами харчування, поліпшення соціального захисту сільських жителів.

На стан самозайнятості та соціального захисту населення істотно впливає включення нашої економіки в систему міжнародних економічних відносин. В нинішніх умовах особлива роль належить експортно-імпортним операціям сільськогосподарської продукції.

Орієнтація українського експорту на сировину та напівфабрикати призводить до негативних соціально-економічних наслідків, одним з яких є перетворення України на експортно-сировинну державу у світовому поділі праці. Таке становище загрожує не просто деградацією вітчизняної економіки, а й відповідно зубожінням української нації, що зростатиме в геометричній прогресії. Це доводить світовий досвід: країни, котрі впродовж 200 років постачали на світовий ринок сировину в обмін на готову продукцію, нині бідніші за економічно розвинені держави світу в 60 разів, тоді як і ще 15—20 років тому цей розрив був у три-чотири рази менший [9, с. 7]. Така структура експорту з України є однією з причин низького рівня зайнятості нашого населення та його міграції за кордон.

Висновки. Низький рівень зайнятості сільських жителів породжений низкою факторів макроекономічного характеру. Високий рівень безробіття, його хронічний характер є основною причиною слабої соціальної захищеності українських селян. Цьому сприяє також недотримання державних соціальних гарантій і стандартів щодо українських селян. Усе це породжує деградацію виробничої та соціальної першооснови села — людського капіталу, його міграцію у міста та за кордон. Прямо і безпосередньо від стану соціальної захищеності залежать такі характеристики людського капіталу, як тривалість життя, освіченість, кваліфікація та інші соціальні якості сільських трудівників, котрі високодинамічно погіршуються.

Збідніння сільських жителів унаслідок руйнації економічної основи аграрного виробництва і соціальної інфраструктури є чи не найбільшою соціальною втратою села і поряд з іншими чинниками — причиною невідомої втрати колишнього високого демографічно-відтворювального потенціалу українських селян. Погіршення рівня їх життя, збільшення смертності, вимирання та відмирання сіл і сільських поселень підриває першооснову соціального захисту всього населення та національної безпеки держави — виробництво в необхідних обсягах нічим не замінюваних продуктів харчування.

З огляду на це, інститутам державного регулювання економіки, органам місцевого самоврядування слід спрямовувати зусилля на:

- стимулювання роботодавців для створення додаткових робочих місць в аграрному секторі та в соціальній сфері села;
- сприяння прискореному розвитку агропромислової інтеграції та кооперування сільськогосподарських і переробних підприємств;
- орієнтацію працівників, вивільнених з аграрного сектора, на оволодіння професіями, необхідними для відродження й подальшого розвитку послуг на селі, нових видів діяльності;
- збільшення кількості безробітних з числа жителів сільської місцевості, охоплених навчанням професіям, котрі мають попит на локальному ринку праці. Для цього доцільно

створювати філіали навчальних центрів державної служби зайнятості в райцентрах, де немає необхідної навчальної бази;

- сприяння отриманню селянами, яким надано статус безробітного, одноразової виплати допомоги по безробіттю для організації підприємницької діяльності.

Література

1. Статистичний щорічник України за 2010 рік / за ред. О. Г. Осауленка. — К.: ТОВ «Август Трейд», 2011. — 560 с.
2. Статистичний щорічник України за 2005 рік / За ред. О. Г. Осауленка. — К.: Вид-во «Консультант», 2006. — 575 с.
3. Ринок праці України у 2010 році. Аналітично-статистичний збірник. — К., 2011. — 303 с.
4. Ринок праці України у 2005 році. Аналітично-статистичний збірник. — К., 2006. — 184 с.
5. *Пасова Т.* Чи потрапить Попелюшка на інвестиційний бал? / Т. Пасова, Л. Левицька, В. Краснодемський // *Голос України*. — 2012. — 28 серпня.
6. *Гайдуцький П. І.* Формування ринкових відносин в агропромисловому комплексі: Навчальний посібник / П. І. Гайдуцький, О.Є. Подолева. — К.: Вища школа, 1994. — 175 с.
7. *Руженський М. М.* Інноваційний розвиток агропромислових підприємств України в умовах переходу до ринку / М. М. Руженський // Інноваційно-інвестиційний розвиток економіки та зайнятості населення в Україні. Матеріали наук.-практ. конф. — К., 2004. — С. 51—56.
8. Статистичний щорічник «Сільське господарство України» за 2001 рік: Держкомстат України / Під заг. керівництвом Ю. М. Остапчука. — К., 2002. — 285 с.
9. *Ласкавий А.* Зростаємо заради збагачення Європи / А. Ласкавий // *Голос України*. — 2001. — 20 липня.

Стаття надійшла до редакції 22.02.2013 р.